

Förfärligt förhärligad?

Lite oväntat är det en stilfigur som ger nyckeln till den gåta som det förefaller vara att Jesu förnedring i lidande och död på ett kors samtidigt skulle kunna utgöra hans upphöjelse. Det är ironi, förklarar Johannes Heule, färsk missionssekreterare med nyligen avslutade teologistudier på Dansk Bibel-Institut, Köpenhamn. Utöver att vara Guds ord är Johannes evangelium ett mästerverk som uppvisar litterära dimensioner som den uppmärksamme bibelläsaren kan ha lagt märke till, men kanske inte riktigt kunnat sätta ord på. Johannes Heule hjälper oss och löser vackert gåtan för oss.

Ironi är kanske något få av oss förväntar oss finna i Guds ord. Tankarna vandrar kanske till litterära verk som *Liftarens Guide till Galaxen*, dränkt i absurd brittisk ironi, eller den årtusenden gamla antika tragedin om Kung Oidipus, som trots sitt desperata försök att undfly den profetia som uttalats över honom, mördar sin far och gifter sig med sin mor. Ironi förekommer i stort sett i alla kulturer genom alla tider. Kanske är det då inte överraskande att också Bibeln har delar och avsnitt präglade av djup ironi. I Johannesevangeliet förekommer ironin i berättelsens hjärta, som ett verktyg för att förhärliga Kristus Jesus, och skapa tro på vem han är.

IRONI

Den i Bibeln oftast förekommande typen av ironi är kanske inte den vi först tänker på när vi hör ordet. Ironi förbinder vi ofta med sarkasm och den sorts ironi som ofta kallas ”verbal ironi.” Det handlar om att en person tar ett i egna ögon defekt perspektiv, för att undergräva det genom att driva det *in absurdum*. Man gör ett påstående, men menar det motsatta. När de romerska soldaterna hånar Jesus och säger ”var hälsad, judarnas kung” (Johannesevangeliet 19:3b), använder de verbal ironi. En annan slags ironi som ofta kallas situationsbetingad ironi (ironisk situation) skiljer sig från verbal ironi i det att den inte *skapas* utan *observeras*. Den uppstår när verkligheten utspelar sig i total kontrast till vad vi normalt förväntar oss. När brandstationen brinner ner för att brandmännen glömt spisen på. När baristan inte dricker kaffe, eller ägaren till musikaffären är tondöv. I samma scen från Jesu korsfästelse slår en situationsbetingad ironi tillbaka på de romerska soldaterna. Mannen de hånar är ironiskt nog faktiskt judarnas kung, och inte bara det, utan hela universums kung.

*”Ja, mig
känner ni och
vet varifrån
jag är!”*

I JOHANNES-EVANGELIET

I Johannesevangeliet förekommer båda typerna av ironi. Den amerikanska teologen Paul Duke, är kanske det viktigaste namnet genom sitt arbete med förekomsten av ironi i Johannesevangeliet.¹ Duke gräver fram den ena ironin efter den andra. Ett exempel är när Jesus själv använder verbal ironi då han frågar de människor som vill stena honom ”Jag har visat er många goda gärningar från Fadern. För vilken av dem tänker ni stena mig?” (Johannesevangeliet 10:32). Mycket ironi i Johannesevangeliet handlar om missförståndet om var Jesus kommer ifrån. Läsaren är väl informerad om Jesu gudomliga härkomst, att ”Ordet var hos Gud och Ordet var Gud ...” (Joh 1:1), men kom till världen (1:9). Men den ene efter den andre är blind för Jesu sanna härkomst. ”Från Nasaret? Kan det komma något gott därifrån?” (1:46), ”Den mannen vet vi ju varifrån han är, men när Messias kommer ska ingen veta varifrån han är” (7:27). Ironin är så uppenbar att Jesus själv ironiserar över den (verbal ironi): ”Ja, mig känner ni och vet varifrån jag är!” (7:28). Ironin anknyter till andra karaktärsdrag i evangeliet, så som missförstånden (3:3–5), de dubbla betydelserna (12:32) och tecknen (2:11). Det finns konstant mer än vad som möter ögat. Att ironin kan tyckas subtil är förväntat – god ironi är subtil. Författaren är inte övertyddig utan viskar till uppmärksamma lyssnare. Att formulera ironin allt för tydligt förstör effekten – som att förklara en ”punch line” på ett skämt. Läsaren blir då snarare en marionettdocka än en danspartner.

EN KUNG I HÄRLIGHET

Ironin intensifieras ju närmre korset berättelsen hos Johannes rör sig. Korset, där Gud

dör, är en enda stor magnet som suger åt sig den ena ironiska situationen efter den andra. Den kanske största ironin i Johannesevangeliet, ”ironiernas ironi” som den kände amerikanske teologen Don A. Carson kallar det, är att Johannes kallar den *stund* då Jesus korsfästs för hans upphöjande och förhärlikande.² Johannesevangeliet bygger kontinuerligt upp evangeliets klimax emot Jesu alltmer annalkande ”stund” eller mera bokstavligt ”timme”, (2:4, 7:30, 8:20, 12:23, 27, 13:1, 17:1). Detta är stunden då Människosonen ska ”bli upphöjd” och ”förhärligas” (3:14, 7:39, 8:28, 12:16, 12:23, 32, 13:31, 17:1). Mer om detta nedan.

IRONINS TIMME

I Johannesevangeliets passionsdrama, som skulle kunna kallas ”ironins timme” anspelar mycket av ironin på Jesu kunglighet. Scenen som utspelar sig är dränkt i ironi. För att låna Paulus ordval är Sonen den osynlige Gudens avbild (Kol 1:15), Sonen visar Fadern (14:9), även Fadern som kung. Jesus målas här också upp som kung, men porträttet är under ironins timme spegelvänt i förhållande till den himmelska verkligheten. Olika ironiska detaljer bidrar till detta:

1) Varje kung behöver sin härold. I passionsdramat är det gång på gång Pilatus som uttalar, nästan bekänner, Jesus som judarnas kung. Pilatus uttrycker själv det märkliga i att en sådan bekräftelse skulle komma från honom. ”Jag är väl inte en jude”? (18:35). Ändå ropar *han*, och inte Guds *eget* folk: ”Här ser ni er kung” (19:14). Den ironiska tragedin som löper genom hela evangeliet är att Jesus kom till sina egna, men de tog inte

emot honom (1:11). Ironin består i att Jesu kunglighet blir utropad av den man kanske minst av allt skulle vänta sig det.

2) Jesu klädsel är andra rekvisita som målar det ironiska porträttet av Jesus som kung. Purpurmanteln hade i dåtidens kultur säkerligen kungliga konnotationer. Kronan, en stark symbol för ära och kunglighet fungerar ironiskt nog samtidigt som ett förnedrande och förödmjukande tortyrredskap, passande för de längst ner i samhället, slaverna. I stället för att ge skönhet får kronan sin bärare att blöda och lida. Ironin består i att Jesu kungliga klädsel förnedrar honom.

3) Fysisk upphöjdhet har alltid symboliserat hög status. En kung sitter därför på en upphöjd tron. Jesus blir också upphöjd, men på ett kors. Jesus har förutsagt att han ska bli upphöjd (3:14, 8:28, 12:32). Å ena sidan har han då talat om att han i sin *timme* går till Fadern, men inte utan att först bli upphöjd på korset. Som de tidiga kyrkofäderna sa: "Herren regerar från ett träd" och "Kristus regerar från korset".^{3 4} Ironin består i att Jesus blir upphöjd, men med ett tortyr- och avrättningsredskap snarare än en tron.

4) För det fjärde anspelar texten på Jesu funktion som domare. Det juridiska systemet på Jesu tid var olikt vårt. I stort sett all auktoritet i passionsdramats scener ligger på Pilatus som både agerar advokat och domare. På denna tid var en av kungens eller landshövdingens viktigaste uppdrag just att döma. Pilatus själv lyfter frågan om auktoritet när han säger: Vet du inte att jag har makt att frige dig och makt att korsfästa dig? Den uppmärksamme läsaren ser ironin i att

Pilatus försöker skola Jesus, världens domare (5:22) i fråga om makt. Johannes har gång på gång understrukit att Jesus själv har full kontroll över sitt eget liv (7:40, 44, 8:59). All makt har givits åt Jesus (17:2). Pilatus framstår genom läsningen alltmer som en dålig domare. Flera gånger försöker Pilatus avsvära sig sitt ansvar, och göra sig av med bördan av att döma Jesus (18:31, 19:6). Han frågar vad sanning är (18:38) utan att veta att sanningen själv sitter framför honom (1:14, 14:6). Personen han nyss kallat oskyldig piskar han (18:38). Ja, tre gånger kallar han Jesus oskyldig. Pilatus är den förste att ta Jesu ursprung på allvar då han tycks seriöst fråga "Varifrån är du?", efter att ha hört påståendet om att Jesus gjort sig till Guds Son (19:7–9). Läsaren som följt tråden av ironi kring Jesu ursprung vet naturligtvis svaret. Men trots glimtar av hopp dömer Pilatus ändå Jesus till att korsfästas. Ironin består i att världens domare, den ende oskyldige, själv döms skyldig, medan den allsmäktige själv ser ut att vara maktlös.⁵

5) Ironin når sin kulmen i den sista meningen innan Johannes skriver att Jesus korsfästs. Överstepräster som tidigare varit gudfruktiga nog att inte gå in till guvernörens huvudkvarter för att inte bli orena, är ironiskt nog inte rädda för att smutsa ner händerna genom att kräva Guds Sons död (18:28). De drivs av en uttalad fruktan för att romarna ska komma och ta bort (på grekiska *aron*) deras tempel och nation (11:48).⁶ Men som om de bytt manus med fienden ropar de ironiskt nog närmast att romarna ska ta bort (*aron*) Jesus, Guds sanna tempel.⁷ Pilatus hjälper läsaren att sätta ord på deras galenskap – "ska jag korsfästa er kung?" (19:15). Och överste-

*Ironin
när sin
höjdpunkt
när judarnas
religiösa
ledarskap
bekänner
kejsaren som
kung över
Israel.*

prästerna svarar häpnadsväckande nog: ”Vi har ingen annan kung än kejsaren”. I sin bekännelse tycks de mer romerska än Pilatus själv. Som Gamla testamentet och Jesaja understryker gång på gång är Herren Israels sanne Kung. Deras uttalande överger en grundpelare i judisk tro, och i stället svär de blasfemisk trohet mot kejsaren, som själv inte är utan gudomliga pretentioner. Tragedin kan inte gå djupare, och ironin når sin höjdpunkt när judarnas religiösa ledarskap bekänner kejsaren, och inte Herren Jesus, som kung över Israel (j.f. 1:49). Samtidigt skriver den romerske ståthållaren ”judarnas kung” över Jesus på korset, och står fast vid de orden, trots översteprästernas påtryckningar för en ändring: ”Det jag skrivit har jag skrivit” (19:22).

FÖRFÄRLIGT FÖRHÄRLIGAD

Tillbaka till ironiernas ironi – hur kan Johannes skriva att Jesus blir förhärligad och upphöjd om den stund som vi läser att Jesus också blir vanställd och förnedrad? Från bokens början har Johannes beskrivit sig som ögonvittne till Jesu härlighet (1:14), och kanske detta når ett klimax i 19:35, när Johannes ser Jesus hänga på korset.

Men en viktig nyckel till att förstå Johannes budskap är att somliga är blinda för denna härlighet (12:37–40). Liksom är fallet med Jesu tecken, är inte härligheten så uppenbar, utan kräver trons öga för att uppfattas. Härligheten Johannes ser består i uppenbarelsen av Guds karaktär.

Mose hade sett Guds härlighet och hört om hans egenskaper när Herren gått förbi Sinai: ”Herren! Herren! – en barmhärtig och nådig Gud, sen till vrede och stor i nåd och sanning” (2 Mos 34:6). Som Cambridge-professorn Richard Bauckham visat, allude-

rar Johannes till denna scen när han skriver att Jesus var full av ”nåd och sanning” (1:14). Och som Bauckham också visat, är det Guds kärleksfulla karaktär Jesus visar på korset.⁸ *Det* är härligheten Johannes ser.

Erfarenheten av att vara älskad av Jesus har gjort ett så starkt intryck på lärjungen att det blir hans identitet – ”den lärjunge som Jesus älskade”, som han återkommande kallar sig själv. Guds kärlek till världen är anledningen till att Sonen har kommit (3:16). Men på korset, i förnedringen och vanställdheten, då Jesus dör för sina vänner, blir den i våra ögon ibland abstrakta kärleken Gud har för världen väldigt mycket mer konkret. Hur skulle man kunna visa en större kärlek? (15:13).

Ironin i passionsdramat blir ett instrument för att demonstrera just hur långt Gud i sin kärlek är redo att gå. I himlen sitter Gud på sin tron upphöjd i sin härlighet, men Jesus är redo att utstå en spegelvänd reflektion av den himmelska verkligheten för att rädda dem som Fadern har utvalt.

Men inget kunde tydligare vittna om Guds karaktär än vad Jesus gör på korset. I piskrapen, hånet, såren, och lidandet, i den totala förnedringen och den fränstötande synen, ser Johannes Guds härlighet, för han vet att det är för honom och hans vänner Jesus utstår det. Ja, in i det sista älskade Jesus sina egna (13:1). Johannes vittnar om detta för att också vi ska tro på Jesus och genom tron ha liv i hans namn (20:31). Avslutningsvis, två citat på detta, det första av Bauckham, det andra av den amerikanska exegeten Robert Kysar:

”Korsets paradox – ära i förödmjukelse, synlig prakt i vanställdhet och död – finns för att öppna våra ögon för den kärlek som löser paradoxen.”⁹

”Uppenbarelsen av Guds sanna jag är förklaringen av den kärlek Gud har för människor. Det är att veta att kärleken har makt att bryta syndens band och överbrygga distansen den skapar, så att människan kan relatera till Gud som ”vän”. Den här uppfattningen av korset bär i sig en förståelse av kraften i den gudomliga kärleken. Till slut, uppenbaras detta genom ironi. Därför måste vi säga att korset är Guds ironi, och att uppenbarelsen i sig själv är ironisk. Uppenbarelsen är ironisk, för den visar motsatsen till vad människan antar vara gudomligt. Korset är medlet för den uppenbarelsen. Ironiskt nog är avrättningen av Guds Son raka motsatsen till vad vi människor skulle anta att en uppenbarelse av den Yttersta Verkligheten vore. Men korset är Guds uppenbarelse av vem han verkligen är. Ironi är mer än en litterär teknik i det fjärde evangeliet. Det är en teologisk kategori, för Guds uppenbarande handling är ur det mänskliga perspektivet – ironisk.”¹⁰

Alltså lyfter särskilt Johannesevangeliet fram den otroliga ironi som präglar centrum av den kristna berättelsen. Men mitt i ironin uppenbaras Kristi härlighet för trons ögon. Kristus utstår förödmjukelsen och blir ett spegelvänt porträtt av Guds himmelska verklighet. Han gör det för att rädda dem som bekänner sig till honom, sina vänner. Så stor är Guds kärlek till världen att han utstår den totala upp-och-nedvändheten, för att rädda de förlorade.

Johannes Heule

Missionssekreterare i ELM, Malmö

1. Duke, Paul, *Irony in the Fourth Gospel* (1985). Duke handledes av R. Alan Culpepper, känd för sitt arbete inom den narrativa analysen av evangelierna.
2. Carson, Don A, Youtube, *The Message of John's Gospel* – D.A. Carson Lecture. (2021) <https://www.youtube.com/watch?v=W76UvbZb9qo>
3. Justinus Martyren, *Första apologin*, kapitel 41.
4. Augustinus, *Expositions on the Psalms*, Ps. 96:10.
5. Se även Don A. Carson, *Scandalous*, som berör det här temat i Matteusevangeliet.
6. Grekiskan har bokstavligen deras ”plats” (*topon*), men många översättningar väljer att översätta ordet med just ”tempel” på grund av uttryckets regelbundna användning om templet i Septuaginta.
7. Paul Hoskins är en av dem som utförligt skrivit hur Johannesevangeliet målar upp Jesus som uppfyllelsen av templet.
8. Bauckham, Richard, *Gospel of Glory* (2015), s. 46–72
9. Bauckham, Richard, *Gospel of Glory* (2015), s. 61. Citatet är översatt till svenska och lyder på engelska: ”The paradox of the cross – honor in humiliation, visible splendor in disfigurement and death – exists to make us reckon with a love that is sufficient to resolve the paradox.”
10. Kysar, Robert, *John, the Maverick Gospel* (3 uppl, 2007), s. 65–66. Citatet är översatt till svenska och lyder på engelska: ”The revelation of God's true self is the articulation of the love God has for humans. Knowing that love is the power that breaks the bonds of sin and alienation, so that one can relate to God as ”friend.” Implicit in this view of the cross is an understanding of the power of divine love. Finally, all of this is shot through with irony. So, we must say, the cross is God's irony, and the revelation itself is ironic. The revelation is ironic, for it conveys the opposite of what humanity takes to be the divine. The means of that revelation is the cross. Ironically the execution of God's Son is the very opposite of what we humans would suppose a revelation of the Ultimate Reality might be. However, that cross is the demonstration of God's very self. Irony is more than a literary technique in the Fourth Gospel. It is a theological category, for the revealing act of God is from the human perspective – ironic.”